

Ett medeltida mässboksblad i gårdsarkivet

Om vad man kan hitta när man rotar efter nytt källmaterial

AV ANDERS RYBERG

På många gårdar runt om i Sverige finns fortfarande bevarade handlingar från äldre tid. Ofta rör det sig om material från 1800- och 1900-talen, men ibland också äldre handlingar. Vanligast är handlingar om gårdens drift eller handlingar som var av betydelse för att styrka ägoförhållandena. Kvittenser av olika slag kan också ha bevarats.

Det är inte helt ovanligt att påträffa dokument som bouppteckningar från 1700-talet i dessa arkiv, man kan också ibland stöta på köpebrev från 1500- och 1600-talen. På enstaka gårdar, som på Kyrkofjäll på Tjörn, har man påträffat medeltida handlingar i gårdsarkiven. Arkiv och hembygdsföreningar runt om i landet har med åren kommit att ta hand om en del material ur gårdsarkiv, de medeltida handlingarna från Kyrkofjäll till exempel finns idag på Göteborgs landsarkiv.

Tjörns hembygdsförening hör till dem som tagit vara på ett antal gårdsarkiv, bland annat från gårdarna Rörvik och Lind i Valla på Tjörn. Därifrån finns en del material bevarat, från tidigt 1600-tal och framåt. Mycket finns sedan tidigt 1900-tal deponerat på Göteborgs landsarkiv¹, men en del material finns hos Tjörns hembygdsförening.

Hösten 2004 fick jag, själv aktiv inom Tjörns släktforskare, genom hembygdsföreningens arkivarie Marit Karlsson, möjlighet att gå igenom deras arkiv. Den 13 november hade jag hunnit fotografera av en del material innan min kamera lade av. Jag hade tidigare skaffat mig en rätt klar bild av vad som fanns av intresse, men tänkte ändå titta lite

närmare i ett par lådor innan jag lade av, om inte annat för att skaka av mig lite av frustrationen över den strejkande kameran.

Text på latin på omslaget

Jag tänkte bland annat titta på en låda med uppbördsutdrag från Rörvik och Lind, ett antal små häften med 1700-talskvittenser i läderomslag. Jag hade tidigare tittat på dessa och inte tyckt att de hade så mycket att ge vad det gällde släktförhållanden och levnadsvillkor, men ville kolla igen för att se om jag missat något.

När jag kom till det äldsta häftet, med kvittenser från år 1709–1733, upptäckte jag vad jag missat. På pergamentsomslaget insida och på baksidan stod det text på latin! Med färglagda anfanger! Sättet texten var skriven på var också tydligt medeltida. Jag hade hittat ett okänt

medeltida pergament. Jag hade aldrig förr hållit en tillnärmelsevis så gammal skrift i min hand, och känslan var mycket speciell.

Jag har genom åren intresserat mig en del för ett aningen udda ämne, medeltida kyrkohistoria. Jag antog därför att det rörde sig om ett blad ur en mässbok, dessa brukade se ut så här. Efter reformationen drogs katolska mässböcker in till kronan i Sverige för att användas som omslag till kronans räkenskaper och liknande, och samma sak inträffade i Norge, dit Bohuslän ju då hörde. Troligtvis hämtade fogdarna efterhand blad ur kyrkornas böcker och hade med dem när de skulle leverera sina räkenskaper. I Sverige räckte dessa omslag in på 1630-talet. I Riksarkivets samlingar finns 22 000 blad ur 6 000 böcker, så helt ovanligt är det inte, men däremot känner jag inte till något fall

Vid en första anblick är den lätt att missa, men detta är en sida ur en medeltida mässbok. På den katolska medeltiden hade alla kyrkor en mässbok, mer eller mindre konstfärdigt präntad, där varje dags bibeltexter och mässa stod att läsa. Dessa böcker var centrala i liturgin fram till reformationen.

På den bäst bevarade delen av mässboksbladet ser man hur anfangerna var färglagda i rött och blått. Notskriften till höger kallas tyska neumer. Det tonsatta partiet är inledningen till mässa för den 25 söndagen efter trefaldighet då prästen sjöng ur Jeremias 29:11: "ego cogito cogitationes pacis et non ad afflictionis", "jag tänker fridens tankar och icke ofärdens".

där en 1700-talsbonde bundit in sina skattekvittenser med ett sådant blad. Av de i Sverige bevarade bladen är ca 3 500 från 1100-talet, och mellan 5 000 och 6 000 från vart och ett av de följande århundradena.² Vad det gäller Norge har jag tyvärr inte kunnat få fram några upplysningar.

Bok från 1100-talet

Nästa steg var att få hjälp med mer exakt identifiering av pergamentsbladet. Trots att jag mer eller mindre visste att det var medeltida visste jag inte närmare när under medeltiden det var skrivet. När jag tittade i böcker med foton av medeltida handskrifter och jämförde med min minnesbild tyckte jag att det verkade vara äldre än 1400/1500-tal. Jag hoppades att det kunde vara från 1300-talet eller rent av 1200-talet.

Inte förrän i mellandagarna kom jag åt att fotografera av häftet, och jag skickade omedelbart bilder till Anders Winroth, släktforskare och professor i medeltidshistoria vid Yale University i USA. Han forskar på just kyrkohistoria och verkade vara rätt man att identifiera bladet. Efter bara ett par timmar kom svaret. Visst var det en mässbokssida. Den innehöll bland annat ett par verser ur Markusevangeliet. Och den var troligen från 1100-talet...

Nu följde för mig arbete med att få häftet till Göteborgs landsarkiv, där

det nu är deponerat, samt att se till att Riksarkivet fick närmare granska fyndet. Sedermera bekräftade Jan Brunius på RA att bladet var från 1100-talet, och att det sannolikt var från Tyskland, då det över texten fanns noter i form av tyska neumer. Texterna var för övrigt förvecklan runt den 25 söndagen efter trefaldighet, som 2004 inföll den 21 november. Jag hade alltså återfunnit dem veckan innan de skulle användas.

Många frågor kvar

Men många frågor återstår. Främst hur det kom sig att en åbo på en kronogård hade tillgång till en sida ur ett 1100-talsmissalie 1734? En del av kvittensedlarna är förvisso utfärdade av den lokale prästen, Michael Koch, men det är ändå högst anmärkningsvärt att över huvud taget påträffa katolska missalieblad på landsbygden vid denna tid. En förklaring kan vara att indragningen av mässböcker aldrig var fullständig, utan att enstaka böcker eller blad missades. Dessa skulle i så fall ha kunnat finnas tillgängliga för den som behövde omslag.

Anders Winroth har påpekat att Kröningssvärd i förordet till Diplomatarium Dalecarlicum klagar över att pergamentsbrev används av krämare för att slå in godis och annat i. De kan mycket väl ha kommit från mässböcker kronan missat.

Det skulle i så fall kunna finnas fler blad av denna typ i olika gårdsarkiv. Men frågan hur det kom sig att missaliebladet 1734 användes som omslag kanske aldrig får ett svar.

Gårdsarkiven måste bevaras

Den viktigaste lärdomen man kan dra av denna artikel är nog hur viktigt det är att ta vara på och studera gårdsarkiv. För även om de flesta naturligtvis inte innehåller så här gamla handlingar finns det mycket av intresse i dem, och många spännande upptäckter att göra. Här har också landets släktforskarföreningar en viktig roll att spela, genom att sätta in handlingarna i sitt sammanhang och ha en känsla för deras värde. Vi i Tjörns släktforskare har beslutat att ha en temadag om gamla handlingar, där vi ska försöka uppmuntra folk att ta med dokument ur gårdsarkiv så att vi kan fotografera av dem och hjälpa till att berätta historien bakom dem. Det finns förmodligen otaliga guldkorn i gömmorna som väntar på att bli upptäckta och att räddas undan förgängelsen. ◆◆◆

Fotnoter:

- 1) Göteborgs landsarkiv A6
- 2) Den som vill läsa mer om dessa bokfragment kan utgå från Kerstin Abukhanfusas "Stympade böcker – Märkvärdiga blad ur svensk bokhistoria" (2004) samt Jan Brunius föredrag "MPO-projektet: bakgrund och resultat" (2004) som finns på www.vitterhetsakad.se/publikationer/